

Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913 – 1914)

The Reform of The Eastern Anatolia From The Pen of
Ahmet Ağaoğlu (1913 – 1914)

Erdem Karaca*

Özet

Bir siyaset ve düşünce adamı olan Ahmet Ağaoğlu (Agayef), Türkçülük hareketi içinde etkin rol oynamıştır. Azerbaycan'da çeşitli gazetelere yazdığı yazılarla Türklerin haklarını savunmuştur. 1909'da İstanbul'a yerleştikten sonra, maarif müfettişliği görevine getirilmiştir. Farklı birkaç dergi ve gazetede çalıştıktan sonra Tercüman-ı Hakikat gazetesinin başyazarı olmuştur. Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alan Ağaoğlu, 1914 yılında Afyonkarahisar'dan mebus seçilmiştir. Tercüman-ı Hakikat'in başyazarı olduğu sıralar, Şarki Anadolu Islahatı konusunda kaleme almış olduğu yazılarında, ıslahat mevzusunu, Balkan ıslahatı ile mukayese ettiği gibi, bunun gerekliliği üzerinde de durmuştur. Ayrıca büyük devletlerin ıslahata dair yaklaşım ve niyetlerini de tasvir etmeye çalışmıştır. Osmanlı Hükümetinin ıslahat konusundaki istek ve iradesine de değinen Ağaoğlu, içte ve dışta Ermenilerden beklenen ölçüde bir katkının gelmediğine de işaret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Dış Politika, Islahat, Ermeni Meselesi, Şarki Anadolu.

Abstract

Ahmet Ağaoğlu (Agayef), a politician and a philosopher, played an active role in the Turkism movement. He defended the rights of Turks in the articles he wrote in various newspapers in Azerbaijan. After he settled down in İstanbul, in 1909, he was appointed as Minister of Education Inspectorate. He worked in several different newspapers, then he became the editorial writer of "Tercüman-ı Hakikat" newspaper. Ağaoğlu, who is among the founders of "Türk Derneği" (The Association of Turks) and "Türk Ocağı" (The Organization of Turks), was selected as deputy from Afyon. During the time he was the editorial writer of Tercüman-ı Hakikat, he emphasized the necessity of this and compared this notion with the reform of Balkans, in the articles about the reform of the Eastern Anatolia. Furthermore, he tried to define the attitudes and intentions of great powers (states) towards reforming. Referring to the eagerness and determination of Ottoman Government, he also pointed out that the expected contribution was not carried out by the Armenians, neither inside nor outside the country.

Key Words: Ahmet Ağaoğlu, Foreign Politics, Reform, Armenian Question, The Eastern Anatolia.

* Dr., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, e-mail: erdm.karaca@hotmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

15
Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

Giriş

Ahmet Ağaoğlu'nun Hayatına Kısa Bir Bakış

Rusya Azerbaycan doğumlu bir Aydın olan Ahmet Ağaoğlu (1869 – 1939), hayatının önemli bir bölümünü Türkiye'de geçirmiştir. Yalnız Azerbaycan'da değil, Türkiye'de de siyaset ve düşünce gündemini işgal eden önde gelen simalar arasında yer tutmuş, her iki ülkede de basının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kısa sayılmayacak zaman dilimleri içinde Çarlık Rusya'sı, Fransa, Osmanlı Devleti ve Türkiye'de yaşayan Ağaoğlu'nun kimliği, bu farklı çevreler içerisinde, karmaşık ve çeşitli etkenler altında biçimlenmiş ve çarpıcı bir değişim göstermiştir.¹ Paris'te tanışmış olduğu Ahmet Rıza'dan etkilenmiş ve bu dönemde liberal kavram ve değerlerle tanışmıştır. 1894'te Azerbaycan'a dönmüş ve yazdığı yazılarla Türklerin haklarını savunmuştur. Siyasi faaliyetlere de eğilen Ağaoğlu, Petersburg'da düzenlenen kongreye Kafkas delegesi olarak katılmıştır. Çarlık yönetiminin baskılarının artması üzerine 1909'da İstanbul'a göç etmiştir. Maarif müfettişliği görevinin yanı sıra çeşitli dergi ve gazetelere yazılar yazmış ve sonunda Tercüman-ı Hakikat gazetesinin başyazarı olmuştur.² O, Batılı iki rakip güç arasında, öncelikle Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını ön planda tutarak, dengeli bir siyaset izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak bunun zor olduğunu da kabul etmiştir. Bu nedenledir ki, Almanya'ya daha yakın durmuştur.³

Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alan Ağaoğlu, 1914 yılında Afyonkarahisar mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Bir yıl sonra da, İttihat ve Terakki Fırkası'nın genel merkez üyeliğine seçilmiştir. İttihat güçlerinin İstanbul'a gelmelerinden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si'nin uzun dönem milletvekillerinden biri olmuştur. 1923 – 1931 yılları arasında Kars'tan milletvekili seçilmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda yer almıştır. Darülfünun'da hukuk tarihi profesörlüğü de yapmış olan Ağaoğlu, 1933'te emekliye sevk edilmiştir.⁴

1913-1914 yıllarında Tercüman-ı Hakikat gazetesinde “Şarki Anadolu İslahatı”, “İstikraz”, “İntihabat”, “Alman Askeri Heyeti” gibi başlıklar altında, o günün nabzını tutan ve Osmanlı Devleti ile düvel-i muazzama arasındaki ikili ilişkilere tarihsel ve çok yönlü bir bakış açısı ekseninde katkı sunmaya çalışmıştır. Şarki Anadolu Vilayetlerinin Osmanlı Devleti açısından önemine dikkat çekerek, yapılması zorunlu olan ıslahatın tüm bölge halkına ve hatta tüm Os-

¹ Ufuk Özcan, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, Donkişot Yay., Ankara, 2004, s. 1-2.

² *Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY., İstanbul, 1999, s. 84.

³ Erdem Karaca, “Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Şarki Anadolu Meselesi”, Gazi Ü. S. B. Enst., Ankara, 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 44.

⁴ *Osmanlılar Ansiklopedisi*,... s. 85.

manlı ülkesine yönelik olması gerektiğine işaret etmiştir. Ancak ıslahat çabasının devletin içinde bulunduğu imkânsızlıklar ve de Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki rekabetin Osmanlıya yansıyan boyutları dolayısıyla, bir Rumeli faciasına dönme olasılığının çok güçlü olduğuna da vurgu yapmıştır.

Ermeni Meselesi ve 1912 Londra Konferansı

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'nı kaybetmesi ayrılıkçı Ermenileri çok memnun etmiştir. Bitlis Rus Konsolosu General Mayewski, İstanbul Rus Elçiliği'ne gönderdiği raporda: Bu savaşın Ermeniler arasında Türk hakimiyetinden kurtulabilecekleri fikrini uyandırdığını ve Rusya'nın Van, Bitlis, Erzurum'u işgal edeceği hakkında Ermenilerin yaydığı haberler sonunda, bunun için bir sebebin yeterli olacağı belirtilmiş, hatta Ermenilerin, geceleri evlerinde sık sık toplantılar yaptıkları ve de Bitlis Müslümanlarının ev ve topraklarını aralarında bölüş-tükleri ileri sürülmüştür.⁵

Öte yandan, toplanan Londra Konferansı'na Ermeni davasının da alınmasını isteyen Taşnaksutyan ve Bogos Nubar Paşa, bekledikleri ilgiyi tam olarak bulamamışlardır. Sir Edward Grey, Sazanof ve Poincare, o an için biraz daha beklenmesi ve diğer devletlerin de bu meseleye katılımlarının ya da hiç değilse muhalefet etmemelerinin sağlanması için çaba harcanması gerektiğini söylemişlerdir.⁶

Oysa Ahmnet Ağaoğlu'na göre; Ermenilerden beklenen, yabancıların, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalelerini mümkün kılacak müracaatlarda bulunmamaları ve beklentilerini öncelikle Osmanlı Hükümeti'ne bildirmele-ri yönünde olmuştur. Nubar Paşa'nın hem Londra Konferansı'na bir muhtıra vermeyi başarmış olması hem de Balkan Komitesi Başkanı Buxton'un koruma ve yardımını istemesi doğru bulunmamıştır. Ki, Buxton'un Osmanlı Devleti ve mülküyle ilgili taşıdığı olumsuz hisler herkes tarafından çok iyi bilinmekteydi.

Bogos Nubar Paşa tarafından Londra Konferansı'na takdim edilen muhtıradaki şu isteklere yer verilmiştir:

1- Ermenilerle meskun altı vilayet için Osmanlı Hükümeti tarafından seçilmiş ve büyük devletlerce tasdik edilmiş bir genel valinin tayini,

⁵ *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Y., Ankara, 2003, s. 62-63.

⁶ Nubar Paşa, 1913 Martı ortasına doğru, Rus Büyükelçisi İsvolski ile bir görüşme yapmış; 20 Ekim 1895 tarihli ıslahat tasarısının dikkate alınarak, yeni tasarıda Ermeniler lehine bazı değişikliklerin yapılması ve Eçmiyazın Katogigosu'nun onayının alınmasından sonra Rus hükümetine sunulmak üzere söz konusu tasarının büyükelçiliğe verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz., E. Karaca, *a.g.t.*, s. 39-42. ; Bogos Nubar Paşa, Mısır Hidivi'nin hizmetinde çalışan biri olup, Ermeniler ve Ermenistan hesabına faaliyetlerde bulunmuştur... Bkz., Ercüment Kuran, "Osmanlı – Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu (1912-1914)", s. 227-228., <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13519.pdf>; 20 Ekim 1895 Islahat Kararnamesi'nin ayrıntısı için bkz., Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838 – 1899)*, Eren Y., İstanbul, 1993, s. 217-222.

Gazi

Akademik
Bakış

17
Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

2- Genel valinin faaliyetlerine nezaret edecek, üç Müslüman, üç Avrupalı ve üç Ermeni'den oluşacak bir karma komisyonun oluşturulması,

3- Daha sonra bir kısım muavinin Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mamüretülaziz (Elazığ), Erzurum'a gönderilmesi.

"Şimdi şu üç madde dikkat ve insafla tetkik edilsin maddeler ecnebi müdahalesini celb etmekten başka hangi bir menfaati Ermeniler için temin ediyor? Acaba Ermenilerin bütün ihtiyaçları, bütün maruz kaldıkları ve bizce müsellemler olan dertleri bu ecnebi müdahalesinin celbiyle mi defolunacaktır?. Nubar Paşa ve refikasının Ermenilerden ziyade ecnebi müdahalesinin celbini düşündüklerine hükmetmek icap eder. Zira ne "düvel-i muazzamaca müsaddık bir valinin tayini" ne de "üç Avrupalının Nezaret Komisyonuna ithali" yalnız başına Ermenilerin dertlerine çaresiz olamaz. Muhtıra, Vilayat-ı Şarkiye'yi de atide bir yeni Rumeli şekline ifrağ etmek mahiyetinden başka hiçbir fazileti havi değildir. Unutulmamalıdır ki, Rumeli ile Vilayat-ı Şarkiye arasında azim farklar mevcuttur. Ermeniler her yerde, her noktada Müslümanlar ve bilhassa Türkler ile birlikte muhteliten yaşıyorlar ve her yerde ekalliyet-i kalileyi teşkil ediyorlar Bölge Osmanlı'dan ayrıldığı gün Ermenilerin değil başkalarının eline geçecektir.

Ermeniler, muhtırayı ecnebilere sunmak yerine, doğrudan doğruya Babıali'ye isteklerini bildirselerdi bizim gibi yazarların da kendilerini teyit edeceklerine şüpheleri olmamalıydı. Fakat müdahalat-ı ecnebiyeyi celb edecek mahiyeti haiz olan en ufak iddiayı tasvip ve teyitte kendimizi mazur görür ve böyle bir talebe şiddetle muhalefet etmeye kendimizce bir vazife addederiz. Ermeniler kimin taht-ı idaresinde olursa olsun Müslüman ve Türkler ile birlikte yaşamak mecburiyetindedir hayatlarını herkesin hukuk-ı kavmiyelerini temin edecek bir tarzda tanzim ve merc etmelidirler... Bu devlet gevail-i dahiliye ve hariciyeden halas olsun ve iş yapacak bir hale gelsin de Ermenilerin hukukunu, inkişafat-ı kavmiyeleri için lazım olan her türlü vesait ikmalini temin etmek, en evvel Türk ve İslam mütefekkirleri için bir namus meselesi teşkil eder o zamana kadar Ermenilerin de, hal ve vaziyetleri ne kadar ağır olsa da, şikayete ne kadar hak kazanmış bulunsalar da, müddeayatları(iddiaları) ne derecede muhakkık(haklı) olsa da, beklmeleri ve sabretmeleri bir vazife-i vatanperveridir ki, akli başında olan ve insafla muhakeme eden Ermenilerin şu vazifeyi ifa edeceklerine şüphe etmiyoruz."⁷

Osmanlı Yönetiminin Islahata Dair Girişimleri

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı Hükümeti, yine de istekle ve azimle, Şarki Anadolu'da ikinci bir Balkan faciasının yaşanmaması amacıyla, ıslahat konusunda oldukça arzulu görünmüştür. İs-

⁷ Ahmet Ağaoğlu (Agayef), "Vilayat-ı Şarkiye", *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Haziran 1913, s. 1. (Gazete, yayını İfrenği takvime göre gerçekleştirmiştir. Bu takvim, Miladi takvimi on dört gün kadar geriden takip etmekteydi!)

tanbul Eski Ermeni Patriki Ormanyan'ın da görüşleri alınarak bir ıslahat paketi hazırlanmıştır. Paket gereği; altı vilayet, Erzurum(merkez), Bitlis, Van ve Elazığ(merkez), Sivas, Diyarbakır olmak üzere iki idari bölgeye ayrılmıştır. Her merkezde iki Müslüman, iki Ermeni ve iki yabancı temsilciden oluşacak bir komisyon kurulacak ve bu komisyonların başkanlığına üçüncü bir yabancı uyruklu kişi getirilecekti. Projeyi Londra'ya sunan Osmanlı Hükümeti, adı geçen bölgedeki koordinasyonun sağlanması için Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir İngiliz genel müfettişin atanmasını da ayrıca talep etmiştir (24 Nisan 1913).⁸

Ruslarla olan rekabetlerinden dolayı müfettişlik konusuna o an için sıcak bakmayan İngilizler, ancak jandarmayı düzenlemek için birkaç subay gönderebileceklerini belirtmişlerdir. Rusya ise, 26 Mayıs 1913 tarihinde İstanbul Büyükelçisi Giers vasıtasıyla Osmanlı Hükümetine bir nota vermiştir. Notada, müfettiş gönderilmesi konusunun ancak genel ıslahat içerisinde ele alınması gerektiği ve konunun Rusya, İngiltere ve Fransa arasında İstanbul'da büyükelçiler düzeyinde görüşülmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Durumu yakından takip eden Alman yetkililer ise, Mahmut Şevket Paşa ile yaptıkları görüşmelerden sonra bir açıklama yaparak, Ermeni meselesinden kaynaklanan problemin bütün büyük devletleri ilgilendirdiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine, 8 Haziran günü yeni bir nota veren Rusya, Almanya ve İtalya'nın da görüşmelere dahil edilmesini istemiştir.

Islahat meselesiyle ilgili görüşmeler devam ederken Sadrazam Mahmut Şevket Paşa uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybetmiş (11 Haziran), yerine Sait Halim Paşa Hükümeti kurulmuştur. Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa, kısa süre içerisinde çıkarılan kanun ve talimatnamelerle Şarki Anadolu Islahatı konusundaki çalışmalara devam etmiştir. Yapılmakta olan işler konusunda da büyük devletlerin İstanbul büyükelçilerini haberdar etmiştir.⁹

Hükümetin tüm zorluklara rağmen ıslahat meselesini gündemine aldığını ve bu konuda kararlı bir biçimde çalıştığı görülmekteydi. Asayiş ve güvenlik meselesinin çözülmesi amacıyla Diyarbakır'a 280, Van'a 300, Sivas, Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Elazığ'a da 300'er jandarma ilave edilmiştir. Jandarma gönderilmesine de ayrıca devam edilmiştir. Elli kadar Kaza'ya da adliye teşkilatı açılmıştır. Ayrıca, suçluların yakalanıp cezalandırıldığına ilişkin haberlere çok sık rastlanmaktaydı. Yöneticiler, artık vilayetleri daha fazla dolaşmakta ve

⁸ E. Karaca, *a.g.t.*, s. 52.; Ermeni faaliyetleri konusunda, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu İstanbul Büyükelçisi Pallavicini'nin hazırladığı rapor çok dikkat çekici olmuştur. Raporda; Fransa ve Rusya'nın Küçük Asya'dan pay koparabilmek için kendi menfaatlerinin peşinde olduklarından, Rusya'nın son zamanlarda Ermenistan'da artık doğrudan ve sistematik bir şekilde hareket ettiğinden, Ermeni Patriği'nin, Ermeni vilayetlerine dair haftalık Ruslara rapor gönderdiğinden, çıkan olayların bilerek hazırlanmış olabileceğinden bahsedilmiştir... Bkz., *Avusturya – Macaristan ve Ermeni Meselesi 1910 – 1913*, V. Cilt A, Viyana, 2004. (HA |Hanedan Saray, ve Devlet Arşivi| PA|Siyasi Arşiv| XII 206 no 33/A – L, 24 Nisan 1913, İstanbul)

⁹ Zekeriya Türkmen, *Vilayet-i Şarkiye Islahat Müfettişliği 1913 – 1914*, TTK Y., Ankara, 2006, s. 37-41.

Gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

ihtiyaçları yerinde tespit etmeye çalışmaktaydılar. Ne var ki, adliye müfettişliği, genel müfettişlik, yabancı uzmanların g vlelendirilmesi gibi konular ise zamana ve mali imkanlara bağlıydı.¹⁰ Osmanlı Hükümetince ıslahat müfettişliği konusunda hazırlanmış olan tasarı İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya temsilcilerince olumlu karşılanırken, sadece Rus temsilcisi tarafından olumsuz bulunmuş ve reddedilmiştir. 3-24 Temmuz tarihleri arasında Avusturya sefaretinde bir araya gelen düvel-i muazzama elçileri bu defa da Rus tasarısını değerlendirmişlerdir. Alman Elçisi Wangenheim, Rus tasarısına karşı çıkmış, bunun ileride Ermenileri  zerk hale getireceğine dikkat çekmiş ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açabileceğini belirtmiştir. Fransa'nın da Almanya'nın yanında yer alması sonucunda, yapılacak ıslahatın sadece Ermenilerin yaşadıkları yerlerde değil, diğer bölgelerde de uygulanması ilkesi benimsenmiştir.¹¹

Gelişmeleri yakından takip eden ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı takındıkları tavrı eleştiren Ağaoğlu, her zaman Osmanlıyı gelişmemekle, geri kalmakla, bilim ve teknoloji sahasında katkı göstermemekle itham eden Avrupalıları, aynı zamanda da Osmanlıya bu gibi alanlarla uğraşmaya, bilinen sorunlarına  are bulmaya vakit ve fırsat vermeyerek, sanki bundan da keyif alıyormuş gibi davranmakla suçlamıştır. Őikayetlerini sıralamaya devam eden Ağaoğlu, "*Ben bir gazeteci olmak münasebeti ile bir çok meselelerin mübrem (kaçınılmaz) ve bir çok dahili dertlerimizin artık tahamm lfersa bir raddeyi bulmuş olduğunu ve bu gibi mesailin hemen mütalaa ve müzakere edilip hal edilmesi Türklük ve İslamlık için hayati bir lüzum derecesine varmış bulunduğuna bütün mevcudiyetimle iman ettiğim halde, bir çok müddetten beri harici gevail dolayısıyla bunlardan bahsetmek imkanı bulamıyordum. Devlet adamlarının durumu buna göre tahmin edilebilir...*"¹² demiştir.

Rusya'nın Şarki Anadolu konusunda yapılacak her türlü teşebbüse fazlaca ilgi göstermesinin temel nedeni; Ermenileri d şunmesinden, Türkleri ve Müslümanları önemsemiyor olmasından ötürü değildi. Rusya'nın tek kaygısı, Akdeniz'e, ancak o günün şarları içerisinde Ermeniler vasıtasıyla ulaşabileceğini d şun yor olmasıydı.  nk  Boğazlar vasıtasıyla bunu yapamamaktaydı. Ve geriye sadece İskenderun k rfesine ulaşmak dışında da bir seçenek kalmamıştı. Ne var ki Rusya, bu niyetinin gerçekleşebilmesinin artık Almanların ikna edilmesine bağlı olduğunu da anlamış bulunuyordu. Yalnızlığın getirdiği kaygıyla Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından yana olmadığını belirten Rusya, bir yandan Ermenileri korumak adına hareket ettiğini göstermeye çalışmış, bir yandan da nabız yoklayarak, istediğinin olmaması halinde bölgede kargaşa çıkararak müdahalede bulunabilirim tehdidini savurmuştur.¹³

¹⁰ Ahmet Ağaoğlu, "Vilayat-ı Şarkiye Meselesi", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Temmuz 1913, s. 1, 5.

¹¹ Türkmen, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹² Ahmet Ağaoğlu, "Elim Bir Derd", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Temmuz 1913, s. 1-5.

¹³ Türkmen, *a.g.e.*, s. 45.

Bu durumda, Avrupa'nın iki yüzlü bir tutum sergilediğini ileri süren Ağaoğlu, şu tespitlerde bulunmuştur.¹⁴ “*Tam 100 senedir ki, Avrupa bizi kurtarmak için islahat tavsiye ediyor ve kabul ve icra ettiriyor. Fakat her bir islahat felaket için bir mukadime teşkil ediyor şu hal bir kanun mahiyetini kesb eylemiştir. Hastanın selameti için verilen ilaç bilakis ciğerini parçalıyor. Neden? Avrupa islahat tavsiye ederken bizi değil kendisini düşünüyor. Eğer bizi düşünenecek olsaydı islahatın şekil, mahiyet, daire ve vesaitin de tayin ve takdirin bize bırakırdı bizim için en birinci islahat; kapitülasyonların ilgası, imtiyazat-ı ecnebiyenin imhası, ticaret ve sanayi-i dahiliyemizi teşvik olurdu Avrupa'dan bütün bu islahatı talep ediniz hemen cümlesine şiddetle mümanaat eder. Değil yalnız mümanaat, bizim böyle gayet tabii bir arzuda bulunmamızı küstahlık addederek, bizim Avrupa sahasında yaşamak hakkına malik olmadığımızı hükmeder. Bütün bunların yerine bizden kendilerine elverişli, kendi istediği şekil ve mahiyette islahat ve tanzimatın icra-ı tatbikini talep eder Herkes kendi menfaatine göre islahat ve tanzimat üzerinde ısrar ediyor. Fransa, bilhassa Suriye'yi iltizam, Rusya ve İngiltere Vilayat-ı Şarkiye ve daha başkaları başka yerleri Şimdi siz kalkın da şu muhtelif arzuları, temennileri telife koyulun; içinden çıkılmasının ihtimali bile yoktur. Birisi na-razi kaldı mı, hemen bütün islahatı alt üst etmek isteyecek ve önünde bin türlü müşkilat çıkarmak için elindeki bütün vesait müracaat edecektir”.*

Bir özeleştirici de yapan Ağaoğlu;¹⁵ “*Şimdiye kadar islahat ve tanzimattan bahis açıldı mı, gerek dahilen ve gerek haricen memleketin uçları, kenarları, periferiler düşünülüyordu. Merkez islahat, hatır ve hayale bile gelmiyordu. Hele son muharebeye kadar Rumi- li, islahat ve tanzimatın ruhunu esasını teşkil ediyordu... Sanki bütün memleketin hayatı, varlığı orada toplanmıştı. Halbuki memleketi yaşattıran hayatını temin eden orası değildi islahat teşebbüslerinde asıl olarak burası değil, Anadolu nazar-ı dikkate alınacaktı fakat bunun aksi yapılıyordu Memleketin istinadgahi, umudu, esas olan merkez her gün daha ziyade zaaf buluyordu canı, malı ile memleketi geçindiren, devlet ve hükümeti barındıran şu merkez tamamen ihmal edildiği halde, devlet ve hükümetin bütün dikkat ve ihtimamı başka yerlere sarf ediliyordu. Tam bir asırdan ziyade uzayıp devam eden şu fahiş hataların acı ve elim neticelerini millet ve devlet çektiler.*

Bir de her şeyden evvel, yapacağımız işlerde Avrupa'yı düşünmek kendimizi beğendirmek illet ve belasından kendimizi kurtarmalıyız icra edeceğimiz teşebbüsatta Avrupa'nın ne diyeceğinden ziyade Osmanlıların ne diyeceklerini nazarımızda tutmalıyız.! Eğer Osmanlılığın şimdiye kadar teşebbüs etmiş olduğu islahat adem-i muvaffakiyetle neticelenmesi esbabını araştırarak olursan, en birinci mevkiye Avrupa'nın zihnimiz, dimağımız, ruhumuz üzerine olan hakimiyeti gösterilebilir.” demiştir. Şarki Anadolu'da asırlardır birikmiş olan sorunların bir anda çözülemeyeceği, ancak çözümsüz de bırakılmayacağı şüphe götürmemekteydi. İttihat ve Terakki Partisi kongresinde temel konular arasına;

¹⁴ Ahmet Ağaoğlu, “İstikbalimiz 1”, *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Eylül 1913, s. 1, 3.

¹⁵ Ahmet Ağaoğlu, “İstikbalimiz 3”, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Eylül 1913, s. 1.

Görüş

Akademik
Bakış

21

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

- 1- Osmanlı Devleti'nde uygulanacak olan siyasi ıslahat,
- 2- Devlet dairelerinin Avrupa tarzında yeniden düzenlenmesi için yabancı uzmanların talep edilmesi,
- 3- İdari ve iktisadi düzenlemeler yapılması,
- 4- İktisadi ıslahat sahasında tarımı teşvik ve kolaylaştırılması için ne-lerin gerekli olduğunu incelemek. Bu hususta bir emlak bankasının kurulmasını teklifler arasına almak gibi yapısal mevzuların dahil edilmesi, ıslahatın kimseye iyi görünmek ya da göz boyamak maksadıyla değil, ülkenin geleceğini teminat altına almak niyetini güttüğünü ve tamamen devlet ve toplum ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması düsturunu rehber edindiği anlaşılmaktaydı.

Yapılması düşünülen ıslahat ve düzenlemeler için finansal desteğe ihtiyaç bulunmaktaydı. Bunun için bir iç borç düşünülse dahi, borç verecek his ve güven bulunmamaktaydı. Görünürdeki tek çıkar yol, Avrupa'ya, bilhassa da Fransa'ya başvurma mecburiyeti idi. Ancak Avrupa'nın bu durumu bir koz olarak kullanmaktan geri kalmayacağı çok açıktı. Paris ve Berlin temaslarında bulunan Maliye Nazırı Cavid Bey'in karşılaştığı ilk tepkiler bunu ispatlar nitelikte olmuştur. Temaslarda, Rumeli ıslahatında olduğu gibi, Şarki Anadolu ıslahatı'nda da Avrupalı muavinlerin görev almaları gereği üzerinde durulmuştur. Bu konuda açıklama yapan Cavid Bey, tepkisini ve görüşünü; *"Vilayat-ı Şarkıye'nin ikinci bir Makedonya yapılmasını kabul etmiyoruz. Tarih, bize unutamayacağı-mız bir misal vermiştir."* şeklinde açıklamıştır.¹⁶

Öte taraftan yapılacak seçimler için çalışmalarını sürdüren Osmanlı Hükümeti'ne, Adliye Nezareti vasıtasıyla Ermeni Patriği tarafından bir muhtıra gönderilmiştir. Muhtıraya değinen Ağaoğlu; *"Ermeni olan, olmayan seçmenlerin oylarıyla seçilen Ermeni mebuslar dolayısıyla, Ermeni vatandaşlar istedikleri adayları meclise gönderemiyorlarmış ve bu mebuslarda Ermenileri hakkıyla temsil edemiyorlarmış. Nispi temsil sistemi kabul edilirse bu sorun aşılacaktır Kanun-ı Esasi'de belirtildiği üzere seçilen mebuslar sadece kendini seçenlerin değil, tüm Osmanlılığın, memleketin temsilcileridir Kanununun değişikliği düşünülse dahi, bu sefer ayrıcalıklı bir durum ortaya çıkacaktır ki, o zaman da, adalet ve eşitlikten bahsedilemez. Oysa, kanunla yapılmak istenen adaleti sağlamaktır, bozmak değildir. Yapılan iş, burada seçimler sonucunda, Osmanlı bütünlüğünü ve devlet-millet birlikteliğini gerçekleştirmektir."*¹⁷ hususlarına dikkat çekmiştir.

¹⁶ E. Karaca, a.g.t., s. 93-95.

¹⁷ Ahmet Ağaoğlu, "Garip Bir İddia 2", *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Teşrin-i Sani (Kasım) 1913, s. 1,4.; Ermeni ve Rum toplumlarının başkanlarının isteklerinin yasalara uygun olanları Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Ne var ki, yine de seçimlere katılmamaya karar verdiklerini açıklamışlardır. Bu durum, devlet denilen aygıtın sağlıklı işlemesine hizmet etmekten uzak idi. Uygulanacak olan boykotajla birlikte, hükümet elini ve ayağını sallayarak yapacaklarından vazgeçebilirdi. Bkz., Ahmet Ağaoğlu, "İntihabat ve Boykotaj", *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Kanun-ı Sani (Ocak) 1914, s. 1.; Yapılan seçimlerin sonuçlarına göre İttihat ve Terakki ezici bir çoğun-

Uygulanamayan İslahat Projesi

1913 yılı Kasım ve Aralık aylarında, İstanbul'daki büyük elçilerle Osmanlı Hükümeti arasındaki görüşmeler devam etmiştir. Müzakere süreci hakkında açıklama yapan Sadrazam Sait Halim Paşa, kamuoyunu memnun edecek değişikliklerin yapılması durumunda ıslahat tasarısının kabul edileceği, genel müfettişlerin yabancılardan seçilmesinin de uygun bulunabileceği sözünü vermiştir. Tayin edilecek iki müfettişin on yıllık bir kontrat imzalayarak genel müfettiş olarak atandığı da bir hükümet notasıyla ayrıca bildirilecekti. Bu söz/sözlerin verilmesinde özellikle de Osmanlı'nın müttefiki konumunda bulunan Almanların, müfettişlik konusunda öteki devletlerle fikir birliği yapmasının çok fazla etkisi olmuştur.¹⁸

"Eveti yine öyle görünüyor ki, bize ıslahat yaptırtmayacaklardır Tarih-i Osmani'nin son yirmi otuz senelik devri yeniden başlamak üzeredir Bir Osmanlı müfettişi ıslahatın tatbik ve icrasına nezarete bulunacaktır Osmanlı müfettişine terfik kılınacak olan iki Avrupalı müşavirin arasında ihtilaf zuhuru halinde Babiali, süfera-yı ecnebiyenin reylerini istimzac ettikten sonra derece-i ahirede bu babda ita-yı hüküm eyleyecektir. Avrupalı müşavirlerin müddet-i memurini beş sene imtihat edecektir. Bu müddetin inkızasında Babiali bu meydanın teceddüdü ve yeni memurların taht-ı hizmete alınması zımında düvel-i muazzama ile temasta bulunacaktır vilayet meclisinde meclisteki Müslüman ve Hristiyan aza adeten yekdigerine müsavi bulunacaktır. Ermenilerle meskun bulunan vilayetlerdeki memurların nisfi İslam, nisfi diğer de Hristiyan olacaktır. Programın Rumeli ıslahatı için Rusya tarafından teklif edilen programla aynı olduğu belirtiliyor. Bu projenin ne şekilde sonuçlandığı belli, o zaman Şarki Anadolu için sonuç ne olabilir?"¹⁹

Nihayet, uzun süren görüşmelerden sonra Alman ve Rus elçileri ıslahat prensip ve ayrıntıları üzerinde bir uzlaşmaya varmışlardır. Projenin en tepesindeki mevkilere, yabancı iki genel müfettiş ile iki müşavirin atanması kabul edilmiştir. Ardından da, Şarki Anadolu Vilayetleri İslahat Projesi, 26 Kanun-ı Sani (Ocak) 1914 (8 Şubat 1914) tarihinde Sait Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Goulkevitch (Gulkeviç) arasında İstanbul'da imzalanmıştır.²⁰

luk elde etmiş olacaktı. Muhalefette ise ancak 40 – 50 kişi olacağı saptanmıştır. Bunlarda kavmiyet namına seçilen kişiler olacaktı. Oysa arzu edilen, Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki Fırkası'ndan başka ülkenin meseleleriyle meşgul olacak başka partilerin bulunması idi. Bkz., Ahmet Ağaoğlu, "İntihabat ve Meclis-i Mebusan", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Mart 1914, s. 1.

¹⁸ Türkmen, *a.g.e.*, s. 49, 51.

¹⁹ Ahmet Ağaoğlu, "Yine İslahat Meselesi", *Tercüman-ı Hakikat*, 1 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913, s. 1,3.

²⁰ Yeniköy Antlaşması olarak da nitelendirilen protokolde yer alan bazı hususlar şöyledi: 1) İslahat yapılacak olan vilayetler iki bölgeye ayrılacaktır (Erzurum, Trabzon, Sivas ve Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır). 2) Genel Müfettişler, sivil idare, adliye, polis ve jandarmayı kontrol edecekler. 3) Müfettişler, yetersiz ve suçlu gördükleri memurları görevlerinden alabilecekler ve mahkemelere sevk edebileceklerdi. 4) On yıl içerisinde ıslahat müfettişlerinin yerlerinin boşalması halinde büyük devletlerin onayı alınarak yenileri atanacaktır. 5) Kanunlar, resmi ilan ve emirler, her bölgede mahalli lisan ile yayımlanacaktır. 6) Cemaatlerin okullarının yönetimine hükümet karışmayacaktır. 7) Her Osmanlı vatandaşı, askeri görevini barış zamanında oturduğu müfettişlik mıntıkası içinde yapacaktır. 8) Müfettişlerin gözetiminde bir yıl içerisinde nüfus sayımı yapılacaktır... Bkz., Türkmen, *a.g.e.*, s. 52-55.; İslahat için paraya ihtiyaç olduğu muhakkak-

Gazi

Akademik
Bakış

23

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

Yapılan tahkikatlar sonucunda; Sivas, Erzurum, Trabzon bölgesi müfettişliği-ne Hollandalı Westeneck, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır bölgesi müfettişliği-ne de Norveçli Binbaşı Nikola Hoff atanmışlardır. İstanbul'daki temaslardan sonra şehirden ayrılan Avrupalı müfettişler, görev yerlerine gitmek üzere yola çıkmışlardır.²¹

Islahat projesinin uygulanmasından yana ümitli olduğunu belirten Ağa-oğlu, sözlerine;²² *"Bugün elimizde proje var. Bunu tatbik edeceğiz. Tarafsız Avrupa devletlerinden celb edilen umumi müfettişlerden yana ümitliyiz. Ümidimizin dayanağı, siyasi ihtirasa bağlı çalışmalarından uzak kalmalarındandır. On sen önce Rumeli ıslahatını Avrupa kontrolü çerçevesinde gerçekleştiren müfettiş ve memurların nasıl bir felakete yol açtıklarını unutmadık. Mösyö Hoff ve Mösyö Westeneck'in hüsn-ü niyetinden eminiz Şarki Anadolu Vilayati bizim için her zaman endişe merkezi olmuştur. En müthiş şekiller orada Tahsin eder, diplomatik hadiseler orada ika ve ihtira edilirdi hain propagandacılar için bir kitle, bir saha teşkil eylemiştir. Bugün bir kabile ayaklandırılır, yarın bir ihtilaf ihdas olunur Hükümet asker sevk eder, bu sevkıyat-ı askeriye de büsbütün başka manalarda tefsir edilirdi. Fakat bugün, Şarki Anadolu Vilayati'nda bir müfettiş-i umumi bulunacak, hadisatı yakından tetkik edecek, anasır-ı muhtelifenin münasebat-ı ihtilafiyesini anlayacak, hiçbir ecnebi onun hareket ve icraatına karşı itiraz edemeyecektir. Şarki Anadolu ıslahatının tatbiki, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'ndan dolayı bizimle Rusya arasında bir ihtilafa yol açan gerginliği de ortadan kaldıracaktır. Artık Rusların bölgeye asker gönderecekleri ile ilgili tehditler kabil değildir... Şaibe ve şüpheler kalkacaktır..."* şeklinde devam etmiştir.

Bu esnada Dünya Savaşı'nın çıkması tüm planları alt üst etmiştir. Konuyu değerlendiren Dahiliye Nazırı Talat Bey, Nazırlar Meclisi'nde okumuş olduğu tezkeresinde; savaş ilanı sebebiyle planlanan ıslahatın şimdilik yapılamayacağını, müfettişlerin kendilerine ve katiplerine sözleşme gereğince tazminat verilerek savaşın bitiminde, ciddi ve esaslı bir ıslahat işine girişilmek üzere görevlerine son verilmesini teklif etmiştir. Teklif, 24 Aralık 1914 tarihinde onaylanmış ve konuyla ilgili gerekli işlemler tamamlanmıştır.²³

Sonuç

Osmanlı Devleti, Meşrutiyet öncesi ve sonrası çok ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Siyasi, ekonomik, sosyal, hukuki, kültürel ve ilmi değişim ve dönüşüm adımları atan Osmanlı yönetimi, bir yandan da ülkedeki gayrimüslim unsurlardan Ermenilerin, iç ve dış dinamiklere bağlı olarak gelişen beklentilerine yanıt vermeye çalışmıştır. Söz konusu çerçevede, samimiyetle ve kararlılıkla çe-

ti. Ancak Rusya memnun edilmedikçe Fransa'dan borç alınmasının zor olacağı da bilinmekteydi. Ve Yeşilköy Antlaşması'nın üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra Maliye Nazırı Cavid Bey, Fransa'daki temaslarını tamamlamış, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında borç anlaşması sonunda imzalanmıştır... Bkz., Ahmet Ağaoğlu, "İstikraz", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Nisan 1913, s. 1.

21 E. Karaca, *a.g.t.*, s. 178-181.

22 Ahmet Ağaoğlu, "Şarki Anadolu Islahatı", *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Mayıs 1914, s. 1.

23 E. Karaca, *a.g.t.*, s. 181.

şitli adımların atılmasına rıza gösterilmiştir. Bütün bu çabaların bir toplumsal konsensüs sağlayacağına fazlasıyla inanılmıştır da. Ancak, bu hususta “*Rumeli İslahatı*” ilk fiyaskolardan biri olmuştur. Rumeli’de yapılması öngörülen ıslahatlarda, yönlendirici ve yönetici duruma en baştan en sonuna kadar hakim olan cihanşümül Avrupalı güçler, ana gövdeden koparmak istedikleri bu bölgeyi Osmanlı’nın kendi eliyle yapmışlardır, neredeyse. 1912 Londra Konferansı girişimiyle de bir ölçüde frene basmışlardır.

Oysa yolun sonuna gelmek için biraz daha süreye ihtiyaç vardı. Şimdi de benzer bir açılımın “*Şarki Anadolu İslahatı*” adı altında Vilayat-ı Şarkiye’de tertip edilmesi gerekiyordu. İngiltere, Almanya ve Rusya’nın başını çektikleri Avrupalı baskı gurubu, neredeyse İstanbul’u nefessiz bırakmıştır. İçeride de, özellikle Ermeni partileri ile Ermeni ileri gelenleri her türlü teşebbüsten geri durmamışlardır. Fakat Osmanlı Hükümeti, bir “*Rumeli Faciası*” daha yaşamamak için çok dikkatli hareket etmek zorunda kalmıştır. Çok uzun zamandır düşündüğü Anadolu ıslahatına nihayet başlamak istemiştir. Bunun için gerekli olan parayı da ancak Batı’dan, özellikle de Fransa’dan alabilirdi. O nedenledir ki, hem ıslahat çalışmasını tüm ülkeyi kapsayacak hale dönüştürmek istiyor, hem de Avrupalı güçlerle uzlaşmaya çalışıyordu. Ancak bu, karşı gücün çıkarlarına cevap verecek nitelikte değildi. Ve onların ısrar ettiği haliyle proje sadece Şarki Anadolu üzerinde, yani; Ermenilerin durumunu ve konumunu güçlendirmek için uygulanacaktı. Hollanda ve Norveç asıllı iki müfettişin gözetiminde ve Fransa’nın göndereceği paralarla yapılacak bir ıslahat ne kadar Osmanlı’nın malı olabilirdi ki? Eğer bir dünya savaşı çıkıp da bu proje askıya alınmamış olsaydı, beklenen odur ki, ortaya çıkacak tek gerçek; yeni bir “*Rumeli Faciası*”ndan başka bir şey olamazdı kanaatimce. Bir devlet, kendi siyaseti ve kendi mali gücü ile böylesi önemli açılımları yapamadığı sürece, bir diğer deyişle, başkalarının aklı ve parasıyla iyileşeceğim dediği müddetçe sonuç tarihi örneklerinden pek de farklı olmayacaktır.

Kaynaklar

- AĞAOĞLU (Ağayef), Ahmet, “Vilayat-ı Şarkiye”, *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Haziran 1913.
- AĞAOĞLU Ahmet, “Vilayat-ı Şarkiye Meselesi”, *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Temmuz 1913.
- AĞAOĞLU Ahmet, “Elim Bir Derd”, *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Temmuz 1913.
- AĞAOĞLU Ahmet, “İstikbalimiz 1”, *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Eylül 1913.
- AĞAOĞLU Ahmet, “İstikbalimiz 3”, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Eylül 1913.
- AĞAOĞLU Ahmet, “Garip Bir İddia 2”, *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Teşrin-i Sani 1913.
- AĞAOĞLU Ahmet, “İntihabat ve Boykotaj”, *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Kanun-ı Sani 1914.
- AĞAOĞLU Ahmet, “İntihabat ve Meclis-i Mebusan”, *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Mart 1914.

Görüş

Akademik
Bakış

25

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

- AĞAOĞLU Ahmet, "Yine Islahat Meselesi", Tercüman-ı Hakikat, I Kanun-ı Evvel 1913.
- Ahmet AĞaoğlu, "İstikraz", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Nisan 1913.
- AĞAOĞLU Ahmet, "Şarki Anadolu Islahatı", *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Mayıs 1914.
- Avusturya – Macaristan ve Ermeni Meselesi 1910 – 1913*, V. Cilt A, Viyana, 2004.
- Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yay., Ankara, 2003.
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13519.pdf> (Erişim Tarihi: 17/05/2010).
- KARACA Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838 – 1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- KARACA Erdem, "Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Şarki Anadolu Meselesi", Gazi Ü. SBE. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.
- Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877 – 1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2001.
- Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.
- ÖZCAN Ufuk, *Ahmet AĞaoğlu ve Rol Değişikliği*, Donkişot Yay., İstanbul, 2002.
- TÜRKMEN Zekeriya, *Vilayat-ı Şarkiye Islahat Müfettişliği 1913 – 1914*, TTK Yay., Ankara, 2006.

Gazi

Akademik
Bakış

26

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010